

En rekonstruktion av det barocka

De massmedierade bilderna av död och förödelse i stor skala är numera de kanske viktigaste incitamenten för sociala och personliga förändringar i en värld som förefaller alltmer förvirrad vad gäller den färdriktning som man ska försöka staka ut – både på ett personligt och ett allmänt plan - alltmer nertyngda som de flesta förefaller att vara i denna tid av inre och yttre faror, svårigheter, motgångar – det som med en eufemism hämtad från aerodynamikens värld brukar kallas turbulens - i en värld som likt Walter Benjamins berömda Angelus Novus eller historiens ängel, med förfäran drar sig undan och tillbaka från historien, från gårdagen och dess rykande ruiner och backar in, med ryggen före, i morgondagen, i framtiden, i det utopiska, utan en aning om vad som kan tänkas finnas där borta.

Så väldigt många människor mår i dag dåligt, av ekonomiska, sociala, djupt personliga orsaker, så många att man kunde ställa upp detta som ett allmänt gällande symptom i dagens posttraumatiska värld som vi väl kan kalla den efter den 11 september: människorna, de så kallade vanliga människorna, mår dåligt, ofta oerhört dåligt och detta kan då härledas ifrån en utveckling som leder fram till ett samhälle där ett intensifierat tävlande på alla plan leder till utslagning, marginalisering och ett lidande som finns överallt och som till sist blir det enda gemensamma, det enda som man så att säga kan bygga ett morgondagens, om inte ett bättre så i varje fall ett mindre dåligt, mindre dysfunktionellt samhälle på. Och vad ska vi skylla allt detta illamående på: teknologin, ekonomin, ultraliberalismen, kapitalismen, media?

Buden är många, men gemensamt för dem är att den ethos, den världsbild som produceras är oerhört kortsiktig, rovgirig, enfaldig och oklok, personifierad måhända i dag allt tydligare av det moraliska trask som en alltmer enkelriktad krigsretorik –och praktik i den starkaste, mäktigaste konfigurationen av i dag, USA, nu alltmer glidit ner i. Att som mer eller mindre marginaliserad, traumatiserad, ostraciserad kämpa vidare i en värld som blir alltmer orättvis, alltmer ojämlik, alltmer brutal och svartvit, i en värld utan marxism, utan idealism, utan solidaritet, utan en fungerande arbetarklass, utan en aktiv lokal, regional, nationell och internationell kollektivitet värd namnet, utan ett fungerande motstånd mot dagens politiska, kulturella och ekonomiska hegemoni, som utgör en märklig allians av småborgerlighet och storskalig kapitalism, det innebär att nya strategier måste till, strategier som kan erbjuda ett kreativt och

öppnande, ”passivt” motstånd mot detta absurda sakernas tillstånd som vi befinner oss i efter den 11 september.

De facto har ju nu också europeiska politiska ledare sent omsider börjat reagera på den amerikanska starkt förenklade, svartvita retoriken och världsbilden – credits går här till bland andra Finlands utrikesminister Erkki Tuomioja, den gamle radikalen, som i dag måhända ur ett finländskt perspektiv kan tänkas representera en nödvändig motbild mot den bild av utvecklingen som hittills framför allt i satirens form fått tidningar som Folkets Dagblad att frodas med sina stående (eller snarare liggande, bugande) typer, som Lipponen och Niinistö. Denna typ av politiker har ju till lust och leda pläderat för den enda möjliga, framkomliga, plausibla och praktiska vägen. Kan det vara så att vi småningom till mans äntligen börjar vakna upp och förstå att om ingenting görs riskerar vi att ofrånkomligt driva in i en värld där en psykos- eller paranoialiknande vision av verkligheten sakta men säkert äter sig in.

Den portugisiska sociologen Boaventura de Sousa Santos har i en högintressant text som återfinns på nätet, på den elektroniska tidningen Eurozine (den finns på nätadressen <http://www.eurozine.com/> - texten heter på engelska The Fall of the Angelus Novus. Beyond the Modern Game of Roots and Options, eller på svenska: Angelus Novus-ängeln fall, bortom det moderna spelet av rötter och möjligheter) - beskrivit mycket av stämningsslaget i denna ”farornas tid”, i en mycket lång och delvis invecklad essä om kulturella, sociala och politiska förändringar av i dag. Dessa rörelser beskriver alltså Santos utifrån ett grundparadigm av rötter och möjligheter. Rötterna, det historiskt bundna, det mot naturen vettande, utgör här ett mer storskaligt, monolitiskt element, medan möjligheterna, det mot framtiden, utvecklingen, utopin och morgondagen vända, i detta perspektiv framstår som ett mer småskaligt, rörligare och mer pluralistiskt element.

Den mest innovativa och spännande delen i Santos långa text utgörs av en diskussion av en möjlig motståndsstrategi i den värld som jag här ovan försökt teckna i så Santos-trogna färger som möjligt – som jag i och för sig också ställer upp på helt och hållet - av den estetiska konfigurationen det barocka som en potentiell källa till förnyelse och motstånd i denna vanskliga situation där anomi, kaos, oreda, förödelse tycks uppstå så snart någon vågar ifrågasätta det som här beskrivits som ”den enda vägen”, detta som kan kallas en hegemonisk globalisering eller en kapitalistisk expropriering av världen. Det som är kanske mest alarmerande i Santos analys av denna appropriering genom den globala ekonomin av världen, socialiteten och ”världsligheten”, är att denna effekt, som också kunde kallas en cocacolaisering, disneyisering, hollywoodisering av jordklotet, innebär, om denna utveckling får ytterligare mark under fötterna, att den

till sist hotar hela den kulturella mångfalden. Den riskerar att utplåna de alternativa sätt att tänka, drömma, vara på som utgör själva det mänskliga sinnebild. Det är genom att mörda drömmarna, genom att suga i sig den epistemologiska kunskap som finns bevarad i olika kulturella ekosystem som utvecklingen börjar påminna om en dystopi, en skräck-scifi-film som den som Amélie från Montmartre-regissören Jean-Pierre Jeunet gjorde i medlet av på 90-talet, *La Cité de Enfants Perdus* (1995). Filmen handlar om en ond vetenskapsman som stjälar småbarns drömmar. På ett liknande sätt kan alltså det Santos kallar *epistemicide*, alltså ett mördande av kunskapen, genom den västerländska massmedialiserade kulturens genomslagskraft, leda till alla, eller praktiskt taget alla underordnade, konkurrerande kulturella systems genomklappning och utdöende, så som växt- och djurarter också försvinner i och med att de ekologiska systemen, balanserna förändras. Mot denna skrämmande utveckling där också en global apartheid och ett utdöende av det allmänliga, det gemensamma i kulturen komer att ingå lanserar alltså Santos sitt nyckelbegrepp det barocka. Det handlar här om en stilistisk och estetisk figur som han ser som en motståndsprocess, en subjektivitet i marginalen av det västerländska, där det västerländska, det europeiska, bryts upp i något icke-västerländskt, icke-europeiskt. Det hela blir synligt framför allt i den starkt latinamerikanska karaktären hos det barocka, som förutom som en estetisk konfiguration också kan betraktas som en konstnärlig stil, en postklassisk stil inom konst, arkitektur och design, en historisk epok (1600-talet i europeisk, framför allt sydeuropeisk konsthistoria), och en speciell världsbild som kan sammankopplas med endel latinamerikanska länder (Mexico och Brasilien framför allt). Det Santos vill genomföra är något han kallar en sociologisk och kulturell rekonstruktion av det barocka som ett socialt och kulturellt fält som är kapabelt att – och här finns ytterligare en nyckel till Santos tänkande – åstadkomma det estetiken kallar *clinamen*, det vill säga ett svävande. Santos använder det barocka som en kulturell metafor som betecknar en subjektivitet och en socialitet av ett speciellt slag. *Clinamen* och *eccentricitet* utmärker denna kulturella form. Dess *eccentricitet* kommer sig av, påpekar Santos, det faktum att den utvecklats i marginalen, i den kulturella, sociala och historiska marginalen, i den latinska och medelhavsmässiga marginalen. Den bildar därmed en *eccentrisk* form av modernism, som är ett resultat just av att den skapats i länder och historiska moment där maktens centrum varit svag, något som man försökt dölja genom att dramatisera en konformistisk socialitet. Vad som har skett är enligt Santos att just svagheten har blivit en styrka i och med att maktens relativa svaghet i utkanten av världssystemet favoriserar uppkomsten av *clinamen* och en

därmed sammanhängande drift från konformism mot subversion, motstånd, opposition (så att säga inifrån).

Men innebär inte en sådan det barockas återkomst i ett postmillenaristiskt skeende globalt sett att gamla svagheter, som till exempel den oförmåga att sköta sin egen ekonomi som vi tycker oss se exempel på i ett så pass barockt land som Argentina av i dag, gör det barocka till ett mycket tvetydigt vapen, ett tveeggat svärd? Och ingår det inte i det barocka som konfiguration också andra mindre trevliga, potentiellt förkvävande sidor, som den kontinuerliga, till intet förpliktande populism som den argentinska nationen genom åren utgjort ett alldeles speciellt gynnsamt experimentlaboratorium för?

Jag skulle kunna tänka mig att Santos skulle besvara sådana invändningar med att påpeka att det är sant att det barocka "läcker" åt olika håll – också i riktning mot det populistiska, det ligger så att säga inbäddat i dess ekonomi av överdrifter, av retoriska och andra excesser – men det är just genom dylika kulturella läckage – så läser jag Santos, alltså just det som så att säga definierar clinamen – som världen kan försöka att som en gårdsfarihandlare eller bricoleur plocka ihop en värld av pusselbitar, saker och ting som blivit över – ungefär som vi när vi vandrar omkring på en loppmarknad kan stöta på kulturellt material av det mest överraskande slag, som kan möjliggöra nya insikter, nya markeringar, nya hågkommanden av saker och ting som redan minst en gång blivit bortglömda eller slängda på historiens skräphög. Santos strategi bygger alltså på läckande gränser.

Därför är han också invecklad i försök att överbrygga olika kulturers självtillräcklighet genom det han kallar fem olika kvaliteter hos det barocka: dess förmåga till avbrott, *terribilità*, *sfumato*, mestizaje och fest (karneval). Vad står dessa konstiga ord egentligen för? De betecknar olika strategier som lyfter upp någonting apart, någonting glömt, undansopat. Avbrottet står för förmågan till en radikaliserings av det kontemporära, det närvarande, genom förundran, överraskning, indignation. *Terribilità* låter nästan lika "förskräckligt" som det är: det handlar om en från början estetisk strategi där konformistiska praktiker dras ut till sin spets så att de blir absurda, extrema eller extravaganta. Exempel ur konsthistorien på denna effekt erbjuder Michelangelos arbeten eller Berninis berömda marmorskulptur *The Ecstasy of Santa Teresa*. Det sistnämnda verket beskriver Santos som ett mästerverk av clinamen, där en mysticism glider över i eroticism, en känsla av det heliga glider över i en känsla av helgerån, vanhelgande. *Sfumato* representerar inom barockens måleri utsuddandet av gränser och färger bland objekt som moln, berg, havet, himlen. Enligt Santos innebär detta utsuddande av gränslinjer en möjlig väg för tvärkulturella dialoger, kommunikation kulturer emellan. Santos är i linje med detta starkt

intresserad av att skapa ett slags kulturell sfumato vad gäller ett begrepp som mänsklig värdighet utifrån så pass olika begrepp som det västerländska mänskliga rättigheter, det hinduiska dharma och det islamska umma. Gester som annars är omöjliga att genomtränga kan med hjälp av sfumato leda fram till en radikalt ny mening, hävdar Santos. Sfumato-estetiken är därmed också djupt anti-essentialistisk, anti-militant.

Medan sfumato opererar genom att upplösa former och återupprätta fragment arbetar mestizaje genom att skapa nya konstellationer av mening som är omöjliga att härleda från dess konstitutiva element, detta eftersom den skapar en ny logik, en ny subjektivitet genom någon Santos kallar en diatopisk hermeneutik, förståelseform.

Vad allt detta barocka dekonstruerande och decentraliserande leder fram till är ju inte så svårt att räkna ut: en dekonstruktion av en entydig, hierarkiskt ordnad värld, till något man kunde kalla en kanoniseringarnas öken. Problemet med en sådan kanoniseringarnas öken är förstås, som Santos också påpekar, att själva öknen också kan bli kanonisk. För att undvika detta behövs festen, det lekfulla speglandet av den egna barocka identitetsbildningen, subjektiviteten. Också det kampfyllda, det allvarliga, måste, menar Santos, om det ska kunna bibehålla sin vitalitet gentemot det hegemoniska systemet, bevara sin lekfulla karaktär. Detta sker genom det femte elementet i den barocka subjektiviteten och socialiteten: festen, karnevalen, världen vänd upp och ner, ut och in, bakfram. Karnevalen, lekfullheten är till sin natur mycket "allvarlig", subversiv, revolutionär, den uttrycker sig framför allt genom brist på proportioner, genom skratt och nedtagningar av det höga.

Sådan är denna mer eller mindre utopiska modell som Boaventura de Sousa Santos lanserar i sin essä. Jag tror att Santos diagnos av samtidens andliga och kroppsliga temperatur i mycket träffar rätt. Hans analys är vittomfattande. Strikt vetenskapligt sett är den kanske alltför fantasmagorisk för att falla alla i smaken. Men som tankemodell värd att pröva i andra sammanhang, genom andra studier, tror jag att hans text kan fungera som inspirationskälla, tankeimpuls, gnisttändare.

Texten har tidigare publicerats i *Vasabladet*

© Sven-Erik Klinkmann